

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN RUM EYÂLETİNDEKİ ZÂVİYE KURUCULARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ^(*)

Dr. Yılmaz KURT^(**)

Türkler İslâm dinine geçerken, eski Türk dininin birçok unsurlarını bir anda söküp atamadılar⁽¹⁾. Göçebe ve köylü Türkmenler, İslâmiyeti samimî fakat şeklî bir yaklaşımla karşıladılar. İşte Ahmed Yesevî'nin Türkler üzerindeki büyük etkisi bu göçebe halka İslâmı sade ve Türk karakterine uygun hikmetlerle anlatması sayesinde oldu. Nakşibendî an'anelerinde bile Ahmed Yesevî'nin zikir meclislerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulundukları hakkında rivayetler vardır. Bu durum göçebe Türk yaşayışında kadın ve erkeğin içiçe bulunmasının zarurî bir sonucudur⁽²⁾. Böylece Ahmed Yesevî Türk toplum yapısını birden değiştirmeye çalışmak yerine, onu İslâmla bağdaşır bir hale getirmeye çalışmıştır.

Eski Türk din adamlarına şaman veya kam denilirdi. Kam, şamanistlerin inancına göre tanrılarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan, tanrılar tarafından seçilmiş kişidir. Kam olmak için belli başlı bir kamın soyundan olmak gerekirdi. Özel bir kıyafeti olan şaman, âyinlerde davul veya dümbelek çalardı⁽³⁾.

İslâmiyetle birlikte bu şamanların yerini ata veya bab (baba) ünvanlı birtakım dervişler almaya başladı. Hz. Muhammed'in sahabelerinden olarak gösterilen Arslan Baba, ozanlar pîri meşhur Korkut Ata, Çoban Ata bunlardan kalmış birer hatırayı yaşıyor olmalıdır⁽⁴⁾. İşte Ahmed Yesevî böyle bir fikrî ve dinî ortamda ortaya çıktı ve büyük başarısını kendisinden önceki bu dervişlerin yolunda yürüyerek elde etti.

Türkler, İran kültürü ile İslâmiyetten önce tanışmışlardı. İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile İslâmiyetin birçok unsurlarını Araplardan değil Acemlerden aldılar⁽⁵⁾. Böylece İslâm öncesi Çin kültürünün etkisi azalırken yeni bir kültürün, İran kültürünün etkisi kendini hissettiriyordu. Zerdüştlükten miras kalan bazı tortular İran'da İslâm'ın kendine has yeni bir vechesini oluşturuyordu. Sünnî Arap İslâm anlayışına karşı kendi kültürünü koruyan bir kabuk görevi görüyordu. Göçebe Türk kabilelerine İslâm dini bu vechesiyle sunuluyor ve göçebe yaşayışına ve eski Türk paganizmine daha uygun geldiği için kolayca benimsenebiliyordu.

(*) Bu makale, Erciyes Üniversitesi tarafından düzenlenen "Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu"na (Kayseri, 26-29 Mayıs 1993) tebliğ olarak sunulmuştur.

(**) A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

(1) Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", İA, c. I (1978), s. 212.

(2) Aynı yer.

(3) Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 56-57.

(4) Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 227; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Bs., Ankara 1981, s. 19.

(5) F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 21.

Ahmed Yesevî'nin Türk birliğine büyük hizmeti de bu noktada başladı. İslâmı kabul etmek, ancak sünnî-Arap kaynağın etkisi altında kalarak Araplaşmadan veya şii-İran etkisinde kalarak Acemleşmeden Müslüman olmak. İslâm'ı bir Türk olarak almak ve Türk'e göre yorumlamak. Şah İsmail'e kadar İran'ın dinî kimliği tam bir şîî özelliği göstermemekle birlikte, İsmailîlerin bu toprakların bir bölümü üzerindeki etkisi 1256'da Moğolların sıkı takibi ile yer altına çekilmiş, ancak tamamen yok edilememişti⁽⁶⁾. İsmailîler ve diğer fanatik gruplar çeşitli tarikatlar içerisine sızarak varlıklarını devam ettirmeye çalıştılar.

1166 yılında öldüğü kabul edilen "**Pîr-i Türkistan**" Ahmed Yesevî'nin değişik ülkelerde binlerce müridi, halifesi vardı. İlk halifesi meşhur Arslan Bab'ın oğlu Mansur Ata 1197'de ölünce yerine oğlu Abdülmelik Ata, sonra onun oğlu Tac Hoca geçmiştir. Tac Hoca Zengi Ata'nın babasıdır. İkinci halife Harizmlî Said Ata'dan sonra 1186'da ölen Süleyman Hakîm Ata halife olmuştur. Zengi Ata'nın müridleri Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata, Bedr Ata'dır. Yesevîye silsilesi özellikle Seyyid Ata ve Sadr Ata'dan gelir. Sadr Ata'dan sonra Eymen Bab, Şeyh Ali, Mevdud Şeyh, Kemal Şeyh, Hadım Şeyh gibi Yesevî dervişleri silsileyi sürdürmüştür. Son iki şeyhden gelen ayrı ayrı iki silsile, hemen XVI. asır sonralarına kadar, kaynaklarda tesbit edilmiştir⁽⁷⁾. Ahmed Yesevî'nin bunlardan başka Sûfî Muhammed Danişmend Zernukî, Baba Maçin, Emir Ali Hakîm, Hasan Bulganî,

İmam Mergazî, Şeyh Osman Magribî isimli halifelerini de bilmekteyiz⁽⁸⁾. Ancak bu tür silsilenâmelerde farklılıklar ve bazı çelişkiler bulunması, bunların çok daha sonraları tesbit edilmiş olması sebebiyle olmalıdır.

Moğol istilâsı önünden kaçan Türklerle beraber, Ahmed Yesevî dervişleri de XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya girmeye başladı. XIV. yüzyılda Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk gibi Yesevî dervişleri Anadolu'ya geldiler. Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki birçok Yesevî dervişlerinin ananeleri XVII. yüzyılda bile yaşıyordu. Tunceli'deki aşiretlerinden mühim bir kısmının 1925'lerde bile Ahmed Yesevî'ye mensup olduklarını iddia etmeleri Yesevîliğin Anadolu'da ne kadar etkili olduğunu göstermeye yeter⁽⁹⁾.

Horasan'da XIII. yüzyılda Haydariye tarikatının doğmasında etkili olan Yesevîlik, Anadolu'da Babaî ve Bektaşî tarikatlarının ortaya çıkmasında mühim bir amil oldu. XV. yüzyılda Horasan'da Nakşibendîlik ortaya çıkınca, Nakşibendî büyükleri Ahmed Yesevî'nin bu bölgede nüfuzundan yararlanmak için Yesevî'yi kendi şeyhleri arasına koydular⁽¹⁰⁾. Böylece Yesevîlik Anadolu'da bir yandan Bektaşilik yoluyla yayılırken, bir yandan da Nakşibendî dervişleri sayesinde yayılmaya başladı.

Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî'ye bağlılığı konusu, Hacı Bektaş Vilayetnâmesi dışında sağlam deliller bulunmadığı için kararlık kalmış bir hususdur. Araştırmacılar

(6)

Abdulkadir Yuvalı, "Moğolların Yakın Doğu Politikası ve İsmâîlîler'in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 58, şubat 1989, s. 100-101.

(7) F. Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 212.

(8) F. Köprülü, *İlk Mutasavvılar*, s. 34.

(9) F. Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 213.

onu genellikle Baba İshak'ın halifesi olarak görmektedirler. 1245-1343 yılları arasında yaşamış Abdulferec el-Vasîfî, Tiryaku'l-Muhîbbîn'de Hacı Bektaş Velî'yi Ahmed Yesevî'ye mensup olarak gösteren bir silsilenâme vermektedir. Bu silsilenâme, 1167 yıllarında ölen Ahmed Yesevî ile 1290 yıllarında vefat ettiği tahmin olunan Hacı Bektaş Velî arasındaki -bazı isimler karanlıkta kalmasına rağmen- mensubiyet iddiasının kadimliğini göstermesi bakımından ilginçtir⁽¹¹⁾. Hacı Bektaş'ın çevresinde ahî ünvanlı kişiler bulunması ve bu iki düşünürün çok samimî dost olmaları, Ahmed Yesevî etkisinin Anadolu'daki tarihî gelişim çizgisine işaret sayılabilir⁽¹²⁾.

Rivayete göre Hacı Bektaş, Sultan Orhan'a 5 kahraman göndermişti: Seyyid Ali, Seyyid Rüstem, Gazi Evrenos, Emir Sultan (Eymirci Sultan?), Abdussamed⁽¹³⁾. Hacı Bektaş'ın ilk Osmanlı hükümdarları ile münasebetleri ve yeniçeri ocağının kuruluşunda manevî bir pîr, bir hamî rolünü oynadığı hakkındaki menkıbeler, sonradan XV. yüzyılda teşekkül etmiş olmasına rağmen⁽¹⁴⁾, Yeniçerilerin yüzlerce yıl Safevî kaynaklı kışkırtmalara kanan Türkmenlere karşı bir mücadele verdiği bir vâkıdır.

Ahmed Yesevî'nin diğer etkileme yolu Nakşibendîlik kanalıyla olmuştur. Tarikatın ilk şeyhi olan Bahâeddin Muhammed (1318-1389) Buhâra'nın bir köyünde doğdu. Yeseviye tarikatı şeyhlerinden Kusam Şeyh ve Halil Ata ile sohbetlerde

bulundu. Bu sohbetlerde alınan feyzler sayesinde Yesevîlik, Nakşibendîlik üzerine etki yaptı⁽¹⁵⁾. Nakşibendîlik Horasan, Azerbaycan gibi Yasevîliğin yayıldığı Türk bölgelerinde etkili olmuş, bazı yerlerde onun yerini almış, özellikle Mâverâünnehir'de büyük bir kuvvet kazanmıştı⁽¹⁶⁾.

XIV. yüzyıl sonlarında Eretna ve Kadı Burhaneddin Ahmed hükümeti topraklarının Osmanlı idaresine katılmasıyla Amasya, Tokat, Sivas bölgelerini kapsayan Rûmiye-i Suğra Eyaleti teşkil edilmişti⁽¹⁷⁾. XVI. yüzyılda eyaletin paşa sancağı Sivas olmuş, Çorum, Bozok, Canik (Samsun) sancakları da kendisine bağlanmıştır. Rum Eyaletinin 1584 yılındaki kazaları, Sivas, Tokat, Zile, Niksar, Hüseyinâbâd, Taşâbâd, Turhal, Mecidözü, Amasya, Havza, Tahazir? (Gâziili?) Ovacığı, Kocakayası, Osmançık, İskilib, Karahisar-ı Demirlü, Samsun, Çorum, Bafra kazaları idi⁽¹⁸⁾.

Rum Eyaleti'nde yoğun olarak görülen "**Mâlikâne-Divanî Sistemi**", Çelebi Sultan Mehmed'in tahta geçebilmek için verdiği tavizden çok, Osmanlı öncesi Türk-İslâm beylikleri uygulamasının bir mirası olarak görülmelidir⁽¹⁹⁾. Bu sisteme göre bir köy veya mezraada kişilere ait mülk hissesine mâlikâne ismi verilmekte ve çoğunlukla vakfa dönüştürülmekteydi. Bir köyün mâlikânesi bir imâretin, bir zaviyenin vakfı, devlete ait mirî hissesi ise bir sipâhinin timarı veya zeâmeti olabilmek-

(10) Aynı yer.

(11) Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, Haz. Esad Coşan, Ankara 1971, s. XXXIII.

(12) A.g.e., s. XXVII.

(13) A.g.e., s. XVIII.

(14) Fuda Köprülü, "Hacı Bektaş", İA, s. 461.

(15) Tahsin Yazıcı, "Nakşibend" İA, s. 52, 54.

(16) F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 118.

(17) Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum", VD, VI (1965), s. 51.

(18) ED, 583, v. 143a.

teydi. Bazı köyler ise **"iki baştan vakıf"**tı. Bunun da anlamı; kişiler mülk hisselerini bir hayır kurumuna vakf ettikleri gibi, devlet de divanî hissesini aynı vakfa bağışlamış olmasıydı.

Rum Eyaletinde vakıfların çokluğunu biraz da bu sistemin sağladığı imkânda ara-mak gerekir. Kişilerin elindeki mülk oranı hiçbir Anadolu sancağında göremediğimiz şekilde çok olunca, vakıfların oranı da o nisbette artmıştır. Sivas yöresi vakıfların-daki bu artışta akla gelen bir başka sebep bölgedeki Türkmenlerin **baba** ve **atalara** nezir yükümlülüğünün etkisidir. Ayrıca bölgede İslâmiyeti yayma, çevreyi Müslü-man halkla iskân, **"memerr-i nas"** olması gibi sebepler üzerinde de ayrı ayrı durul-malıdır⁽²⁰⁾. Sivas ve çevresinin bu canlı kültürel yapısı Babaîler isyanı, Kalender is-yanı gibi siyasî gelişmelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu hareketlerde göçe-be Türkmen kitlenin merkezî idareden hoş-nutsuzluğu olarak da açıklanabilir.

Rum Eyaletinde Yörgüç Paşa vakıfları, Osmancık'da Mehmed Paşa imâreti vakıf-ları gibi büyük vakıflar varsa da, vakıfların büyük bölümünü zâviye vakıfları oluşturmaktadır. Zâviye ve tekke vakıflarının cami ve mescid vakıflarından çok olması, bölgenin stratejik mevkii ve halkın mezhep eğilimi ile açıklanabilir.

Zâviye, bir tarikat dervişlerinin toplu olarak yaşadıkları, gelip geçen yolculara bedava yiyecek ve yatacak yer verilen yer-

lere denilmektedir⁽²¹⁾. Zâviye vakıflarında en sık raslanılan söz **âyende ve revendeye hizmet etmek**'tir.

Sivas Eyaletindeki zâviyelerin en eski-lerinden birisi, bugün İlyas Köyü adıyla anılan Çat Köyünde I. Alâeddin Keykubad zamanında (ölüm 1237), **Şeyh Baba İlyas** tarafından yaptırılan zâviyedir. Moğol isti-lası önünden kaçarak Anadolu'ya yerleşen bu Türkmen şeyhinin türbesinin etrafında-ki temel izlerinin zâviyeye ait olması muh-temeldir⁽²²⁾. Zâviyeye Geldiklan Nahiyesi-nin Hüseyin (= Kırık Köyü) ve Çağın Köyünden vakıf tahsis edilmişti⁽²³⁾.

Mecitözü kazasında, aynı adlı köyde bulunan **Elvan Çelebi Zâviyesi**, Elvan Çe-lebi tarafından XIV. yüzyılın ilk yarısında yaptırılmıştır⁽²⁴⁾. Elvan Çelebi de tıpkı Hacı Bayram Velî gibi zaviyesini eski bir manastırın yerine ve onun bazı duvarlarını kullanarak kurmuş ve eski adı Tanuk Özü, sonraları Tanun olan köy, bundan sonra Elvan Çelebi adıyla anılmaya başlamıştır. Soyu, Baba İlyas horasanî'ye dayanan bu Türk sûfisinin kurduğu zaviye XVI. ve XVII. yüzyıllarda canlılığını korumakta idi. XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre Gel-diklan Nahiyesine bağlı Gümüş Köyünün geliri iki baştan, Çağın Köyünün divani hissesi, Elvan Çelebi Köyünün bütün mâlikâne geliri, Alpviran köyünün gelirleri-nin tamamı, Köycügez Köyünün mâlikâne hissesi, Atkavağı Köyünün divani hissesi zâviye vakfının gelirlerini oluşturmaktay-

(19) Ömer Lütfi Barkan, "Malikâne-divanî Sistemi", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1980, s. 161-162.

(20) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Koloni-zasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Za-viyeler", Vakıflar Dergisi, C. II, s. 279-365.

(21) A. Yaşar Ocak, "Zaviye", İA, XIII, s. 468.

(22) A. Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı**, İstanbul 1980, s. 90.

(23) Adnan Gürbüz, 1574 (982 H.) Tarihli Defter-i Evkaf-ı Rum'a Göre Amasya Kazası Vakıf Kayıtları, Ankara 1987, Ankara Üniversitesi Basılmamış Yüksek lisans tezi, s. 72.

(24) Elvan Çelebi, **Menakıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsibi'l-Ünsiyye**, Haz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, İstan-

dı⁽²⁵⁾. Rum Evkaf Defteri'nde ise bu vakıflardan Elvan Çelebi köyü vakıflarına yer verilmiştir⁽²⁶⁾.

Seyyid Yahya Zâviyesi, Suluova ilçesine bağlı, bugünkü adı Yolpınar olan Hakala Köyünde bulunmaktadır. Rifâî Şeyhi Seyyid Necmeddin Yahya bin Zeynelabidin tarafından 1363 tarihinde yaptırılmıştır. Akdağ kazasından vakıflar bağlanmıştır⁽²⁷⁾.

Amasya'da Karatay Mahallesi'nde bulunan ve 1404 tarihinde yaptırılmış olan **Hacı Mahmut Çelebi Zâviyesi**, bölgedeki Osmanlı dönemi zâviyelerinin en eskilerindendir. Zâviyeye Arguma Nahiyesinden 5, Geldiklan Nahiyesinden 2 ayrı vakıf yapılmıştır⁽²⁸⁾.

Şeyh Şadi Zâviyesi, Ezinepazarı'na bağlı Şeyh Şadi Köyünde bulunmaktadır. Karakeçiloğullarından Muslihiddin Musa Bey tarafından bu köyde ikamet etmekte olan büyük velîlerden Şeyh Şadi için 1409 yılında yaptırılmış ve vakıflar tayin edilmiştir⁽²⁹⁾.

Şeyh Cûî Zâviyesi Amasya'nın batısında Şeyh Cûî Bağlarının kuzeybatısında, aynı isimli köyün alt tarafındaki göl civarında bir Mevlevî tekkesi idi. Şeyh Cûî tarafından 1414 yılında yaptırılmış XIX. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmüştür⁽³⁰⁾.

Abdal Ata XV veya XVI. yüzyılda yaşamış bir derviş olup, bugün Çorum'da bir köy bu adla anılmaktadır. Zâviyenin bulunduğu köy XVI. yüzyıl kayıtlarında Yakacı (Yanacık) olarak geçer. Öyle anlaşılmaktadır ki köyün adı bu ünlü şeyhden dolayı Abdal Ata olarak XVI. yüzyıldan sonra değiştirilmiştir. Abdal Ata bazı belgelerde **Kutbü'd-dîn** olarak gösterilmektedir⁽³¹⁾. Tasavvuf ıstılahında yüksek mevkilere ulaşmış Hacı Bektaş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî gibi kişilere verilen bir sıfat olan "**kutb**" ünvanı Abdal Ata'ya lâayık görülmüştü.

Abdal Ata, Otman Baba Menâkıbnâmesi ve Şeyh Muhyiddin Çelebi'nin Dîvân'ına göre Sâmit Abdal, Hızır Abdal, Arap Işık, Baba Bayezid, Kılıç Abdal gibi Kalenderî dervişlerindendir⁽³²⁾. Çorum Mufasssal Tahrir Defteri ve Rum Evkâf Defterinde Abdal ata ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Abdal Ata'nın babasının adı Hamdullah'tır. Çorumlu Kazasının Emlâk Divanına bağlı Büğdüz Köyünden zâviyesine vakıf tahsis edilmiştir⁽³³⁾. İskilib Kazasına bağlı Anbarcı Köyünden Abdal Ata zâviyesine yapılan vakıflarla ilgili kayıtlardan İbrahim isimli bir oğlunun bulunduğunu anlamaktayız⁽³⁴⁾. Bir başka kayıta ise oğlunun adı İbrahim Seydi olarak geçer⁽³⁵⁾. Abdal Ata Zâviyesi'ne yapılan vakıfların çokluğu ve özellikle devlet

bul 1984, s.XXVI, XXVII.

(25) A. Gürbüz, *Amasya Kazası...*, s. 74-75.

(26) ED.583, 84a.

(27) A. Gürbüz, *Amasya Kazası...*, s. 75.

(28) A.g.e., s. 78-79

(29) A.g.e., s. 79.

(30) Abdizâze Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. I, Ankara 1986, s. 188.

(31) ED. 583, 72a.

(32) Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 102. Sayın Ocak bu bilgileri verdikten sonra, "Ama bunların isimlerinin dışında, haklarında hiç bir mâlumat sahip değiliz" demektedir. Çorum'da geçen Abdal Ata ile Sayın Ocak'ın sözünü ettiği kalenderî şeyhi aynı kimseler ise o zaman Abdal Ata hakkında yeni bilgiler ortaya çıkmış olacaktır.

(33) TD, 38, 46a.

(34) ED. 583, 120a.

tarafından yapılan vakıflar, Abdal Ata'nın basit bir Kalenderî dervişi olmadığını göstermeye yeter. Çorum, İskilib, Karahisar-ı Demirlü, Hüseyinâbâd'a bağlı 15 ayrı köy, 1 mezraa ve Boyabad pirinç salyanesinden vakıf gelirleri bulunmaktaydı. Bu köylerden 9'unun iki baştan vakıf olması ve Boyabad pirinç salyanesinden padişah emri ile her yıl 500 batman pirinç tahsis olunması, zâviyenin devlet tarafından büyük çapta desteklendiğini gösterir⁽³⁶⁾. Zâviyenin günlük 4 akça ücret alan şeyhi dağınık olan gelirleri toplamaya yetişemeyince, günde 1 akça ve yılda 3 mudd buğday karşılığı bir câbinin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı kayıttan zâviyenin vakıfnamesinin mevcut olmadığı, padişah emri gereği yolculara hizmet verdiği anlaşılmaktadır⁽³⁷⁾.

Rum eyâletinde XVI. yüzyılda ismi geçen dervişlerden birisi de **Üryan Baba**'dır. Üryan Baba, **Fahri's-şüyûh ve's-sâlikîn Şeyh Dede**'nin iki oğlundan birisidir. Çorum sancağı İskilib Kazasının Fevkattarik divanına bağlı Sorkun Köyünde bulunan bir öküzlük ve bir bennaklik yer, Şeyh Dede ölünce oğulları Mustafa ve Üryan Baba demekle ma'rûf olan Mehmed'e intikal etmişti⁽³⁸⁾. **Şeyhî Dede** ve

Üryan Dede şeklinde de yazılan⁽³⁹⁾ bu dervişler adına yapılmış bir zâviye Rum eyâletinde görülememiştir. Karahisar-ı Sahib Sancağının Barçınlı Nahiyesine bağlı Uryan Baba Köyünde aynı isimli bir zâviye bulunmaktaydı⁽⁴⁰⁾. 1590 yılında Rusçuk yakınlarındaki Yergöğü Kasabasında vefat eden Üryânî Mehmed Dede'nin isimlerini bilmekteyiz⁽⁴¹⁾. Ancak Çorum'daki bu Üryan baba'nın bunlarla bir ilgisi olup olmadığı ve tarihi şahsiyeti hakkında şimdilik daha fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Ahmed Yesevî dervişlerinden olduğu bildirilen **Şeyh Nusret**, Zile'ye bağlı Aksaray Köyünde bir zaviye kurmuştu. Kendisi arşiv belgelerinde **Makbul-hazret** diye vasıflanır⁽⁴²⁾. Amasya'nın Geldiklan Nahiyesine bağlı Yağlıcak ve Sazdoğmuş köyleri ile adıgeçen Aksaray Köyünden zaviyeye vakıflar tahsis edilmişti⁽⁴³⁾. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre bu Şeyh Nusret Hacı Bektaş Velî ile Horasan'dan gelmiş Hoca Ahmed Yesevî halifelerindendir⁽⁴⁴⁾.

Rum Evkâf Defteri'nde "**Evkâf-ı Zaviye-i Sultan Eymirci (Nevvere Allahu kabruhu) an evlâd-ı hazret-i Üveys el-**

(35) TD.38, 203a, İskilib, Anbarcı köyü ile ilgili kayıt.

(36) ED. 583, 138a.

(37) ED. 583, 138b.

(38) TD, 38, 186a.

(39) TD. 38, 222b, zemin kaydı.

(40) Üçler Bulduk, XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı, Ankara 1993, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s. 373.

(41) *Evliyalar Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1993, s. 116.

(42) ED, 583, 86a.

(43) ED, 583, 48a, 84a, 85b, 86a.

(44) Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. III, İstanbul 1984, s. 877:

"Şeyh Nusret Kazova ve Arıkova ile komşu olan Turhal kazasında Zile ovasında bir menzil olan tekkesi vardır. Bu Şeyh Nusret Hacı Bektaş Veli ile Horasan'dan gelmiş ceddimiz Hoca Ahmed Yesevî halifelerinden olup Horasan illerindendir. Tekke Zile vadisinde mamur ve şenlikli imaret, mescid' misafirhaneli bir yerdir. Baş ve ayağı çıplak 70 aded fukarası vardır. Bu diyar halkı Şeyh Nusret'e gayet bağlıdırlar. Hatta tekkesinin önünde yaşlı bir dut ağacı vardır. Bir tarafı çürümüştür. Çürüyen yerden bir kıymık koparıp ateşli hastalıklara tütsü yapsalar şifa bulur. Denenmiştir. ...Dervişler Zile şehrinin eşraf ve ayanına bu duttan hediye götürüp hediye alırlar. Bu tekleden yine kuzeye giderek bir saatte Zile kalesine geldik."

Karânî (Kuddise sırruhu el-azîz)" başlığı altında kayıtlı zaviye, Emirci Sultan veya Emîr-i Çin Osman zaviyesidir⁽⁴⁵⁾. Hüseyinabâd kazasında yer alan bu zaviye, selâtin evkâfı çapında zengin vakıfları olan büyük bir zâviyedir. Üveys el-Karânî'nin Veysel Karânî olduğu ve Eymirci Sultan'ın onun soyundan gösterildiği daha sonraki kayıtlarda da geçer⁽⁴⁶⁾. "**Karye-i Sultan Eymirci nâm-ı diğer Osman Paşa der ziyaret-i Yar Eymirci...**" kaydı ise tarihçi Mustafa Ali ve Evliya Çelebi'ye kaynaklık etmiş gibidir⁽⁴⁷⁾.

Bunlardan başka Çorum Osmancık'da bulunan **Koyun Baba Zâviyesi** önemli zâviyelerdendir. Koyun XVI. yüzyılda kişi adı olarak kullanılmaktadır. Koyun Baba, Kızılırmak'ın geçit yeri üzerinde zâviyesini kurmuş ve buradan sallarla geçirilen koyunlardan alınan pay zâviye masraflarına harcamaktaydı⁽⁴⁸⁾. Koyun Baba zâviyesi ve menakıbnâmesi üzerine bazı makaleler yayınlanmış ise de bu Horasan ereni üzerinde hem edebî, hem de tarihî kaynaklar kullanılarak daha geniş bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Zâviye sahipleri arasında bir kısmının Hz. Muhammed'in ashabından olduğu yolundaki iddialar arşiv kayıtlarına geçiril-

miştir. Sivas'da **Abdulvehhâb Zâviyesi**, Çorum'da bulunan **Piri Baba** ve **Suheyb-i Rûmî Zâviyesi** bu tür zâviyelerdir. Bu yoldaki iddiaların tarihî gerçekliği isbat olunamasa bile, halkın dinî kaynaklara olan bağlılığının ne derece canlı olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Rum eyâletinde tesbit etmiş olduğumuz 176 zaviyenin 21 tanesinin **Ahî zâviyesi** olması, ahîliğin Anadolu'da ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bu ahi zâviyelerinin Sivas, Tokat, Çorum, Niksar, Amasya, Samsun, Turhal gibi merkezlere yayılmış olması, ahîliğin Ankara ve Kırşehir gibi sancaklara münhasır olmadığını açıkça göstermektedir.

Zâviyelerin burada tek tek isimleri üzerinde durmak istemiyoruz. Rum eyâletinde geçen zâviyeler hakkında Ahmet Yaşar Ocak'ın "**Emirci Sultan Zâviyesi**"; Saim Savaş'ın "**Sivaslı Ali Baba Zâviyesi**" üzerine yaptığı çalışma gibi⁽⁴⁹⁾ detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Zâviyelerin harita üzerine yerleştirilmesi ve Türkiye'nin bir zâviye haritasının çıkarılması, Türk kültür tarihine büyük bir hizmet olacaktır. Büyük velî Hoca Ahmed Yesevî'yi rahmetle anıyoruz.

(45) ED. 583, 59b.

(46) ED. 583, 59b-60a arasında yer alan arz tezkiresi.

(47) **Emircem (Emirci) Sultan**'ın esas adı (**Şerefuddin İsmail**) olduğu söylenir. Elvan Çelebi'nin söz ettiği **Emircem Sultan Baba İlyas**'ın halîfelerindendir. Velâyetnâme'de geçen Emircem Sultan ise Hacı Bektaş'ın yakın dostlarından ve Sulucakaraöyük'ün kuzey tarafında bir zaviye kurmuş ve orada temelli yerleşmiştir (Ocak 1980: 165). XVI. yy Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Alî, Hacı Bektaş Velâyetnamesi'ne bulunmayan ve Yesevî menkıbelerinin birçok unsurlarını ihtiva eden uzunca bir Yesevî (s. 166: Bektaşî) menkıbesi nakleder (Alî, V, 1285: 58-61). Bu menkıbede anlatılan **Emir Çin Osman (Emirci Sultan)** XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya göç edip Bozok sancağında kendi adıyla anılan zaviyeyi kurmuştur (Ocak 1980: 54-55). XVII. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi şunları söyler: Hüseyinova (Hüseyinabâd) kazası. Cihanın kutbu **Şeyh Çin Osman Hazretleri** burada bir köyde yatmaktadır. Bu zat Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî atamızın yedinci halifesidir. Çin diyarında tahta kılıçla yedi başlı ejder öldürdüğünden (Emir-Çin Osman) diye nam olmuştur (Evliya Çelebi, III: 877). Bu konuda geniş bilgi için, Ahmet Yaşar Ocak, "**Emirci Sultan ve Zâviyesi**", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX (İstanbul s. 130-180'e bakınız).

(48) TD. 38, 143a; ED. 583, 109b.

(49) Saim Savaş, **Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivaslı Ali Baba Zaviyesi**, İstanbul 1992.

AHMED YESEVÎ'DEN
(Bugünkü dile aktarılmıştır)

*Güçlü Tanrım kudretle şöyle bir baktı,
Sevinç duyup, yer altına girdim işte
Garip kulun dünyasından geçti gitti,
(Bir) dost olup, yer altına girdim işte.*

*Zikreyledim, şükreyledim, Hakk'a taptım,
Deli oldum, ayıplandım, candan geçtim.
Ondan sonra birlik şarabından damla tattım.
(Hz. Muhammed'le) hemdem olup, yer altına girdim işte.*

*Yaşım altmış üçe vardı, bana bir günden az geldi,
Eyvâh, yazık Tanrı nerde? Gönlüm kırık,
Yer üstünde "Sultan benim" diyerek ululandım,
Gamla dolup, yer altına girdim işte.*

*Başım toprak, tenim toprak, özüm toprak,
Yandım, yandım olamadım asla ap-ak,
Hak vasluna varam deyip rûhum müştak,
Zemzem olup, yer altına girdim işte.*

